

СТАН ПАЧАТКОВАЙ АДУКАЦЫІ БЕЛАРУСІ Ў ПАЧАТКУ ХХ СТ.

Даследаванне стану пачатковай школы на тэрыторыі Беларусі ў азначаны перыяд пачалося ў пачатку ХХ ст. У 1909 г. у Пецяярбургу свядомая частка беларускага настаўніцтва Віцебскай губерні выдала зборнік пад назвай «Белорусский учитель». У прадмове рэдакцыя заявіла, што будзе мець на ўвазе пытанні агульнай асветы, рэформы школы, а таксама змяшчаць артыкулы аб культурна-асветніцкай дзейнасці настаўніцтва. На гэту адметную ў культурна-асветніцкім жыцці падзею адгукнуўся артыкулам «Пра нацыянальную школу на Беларусі» малады беларускі пісьменнік, крытык і публіцыст С.Я. Палуян, папличнік і сябар Я. Купалы, М. Багдановіча. А ўкраінскі часопіс «Українська хата» у майскім № 5 за 1909 г. надрукаваў артыкул. Па сутнасці гэта было першае публічнае выступленне С.Я. Палуяна ў абарону нацыянальнай школы і роднай мовы. У развіцці народнай асветы аўтар адводзіў галоўнае месца настаўніку, менавіта таму аўтар пачынае артыкул са становішча настаўніка пры царызме і яго ролі ў грамадскім і культурным жыцці народа. С.Я. Палуян крытыкуе платформу «Белорусского общества» (утворана ў 1908 г. у Вільні, старшыня – Л.М. Саланевіч, намеснік – П.В. Каранкевіч, сакратар – П.І. Каранеўскі).

Асноўнымі мэтамі арганізацыі значыліся: уздым культурнага і эканамічнага ўзроўню беларусаў, фарміраванне іх нацыянальнай самасвядомасці «на асновах рускай дзяржаўнасці». Ідэолагі новай арганізацыі, якая ўяўляла ліберальны варыянт «заходнерусізму», лічылі, што пачатковыя школы (народныя вучылішчы) павінны быць набліжаны да жыцця, да рэальных патрэб сялян, даваць дзецям практычныя навыкі. «Жыццё вылучае новыя патрабаванні, новыя задачы, жыццё патрабуе людзей узброеных практычнымі, рэальнымі ведамі і школа павінна даць гэтых людзей», – пісала «Белорусская жизнь» у нумары за 1 красавіка 1911 г. [1]. С.Я. Палуян адзначае,

што без нацыяналізацыі школы ў Беларусі «немагчыма рэфармаваць гэту школу; тут ужо не дапаможа ніякае пашырэнне школьных праграм» [2].

Ідэю ўсталявання беларускай нацыянальнай пачатковай школы прапагандавала і ўсімі сродкамі адстойвала газета «Наша ніва». Ужо ў першым нумары за 10 лістапада 1906 г. яна пісала: «Цёмны наш народ тутэйшы, цёмны мужык-беларус. Часта бацькі праз цемнату сваю не хочуць даць дзецям навукі, ня хочуць пасылаць іх вучыцца ў школу; а і школ у нас няхват, хоць і хацеў, то і ўсіх дзяцей у іх памесціць не зможэш... Але цяпер насталі лепшыя часы: зразумела і правіцельство, зразумеў і сам народ, што, каб палегшыць жыццё ўсіх працуючых, трэба перш-наперш даць ім навуку, даць можнасць учыцца ўсім нашым дзеткам».

У Віленскай вучэбнай акрузе (у якую ўваходзілі, акрамя Віленскай, Віцебская, Гродзенская, Магілёўская, Мінская губерні і інш.). У 1902 г. было 17 тыпаў пачатковых школ, якія істотна адрозніваліся адзін ад другога па змесце работы. Пад уплывам грамадска-палітычнага і нацыянальна-культурнага руху ў 1905–1907 гг. характэрныя рысы адукацыі значна відазмяніліся.

Пачатковую адукацыю давалі народныя і гарадскія вучылішчы, якія адносіліся да Міністэрства народнай асветы (МНА), а таксама царкоўнапрыходскія школы і школы пісьменнасці, якія падпарадкоўваліся царкоўнаму ведамству. Народныя вучылішчы былі двух тыпаў: аднакласавыя, ці ніжэйшыя пачатковыя, з трохгадавым тэрмінам навучання, і двухкласавыя, з 5–6-гадовым навучаннем.

На 1 студзеня 1905 г. на тэрыторыі Беларусі дзейнічала 4990 царкоўных школ (1217 царкоўнапрыходскіх і 3773 школы пісьменнасці), у якіх налічвалася 157 тысяч вучняў. Да 1908 г. у 4027 царкоўных школах колькасць навучэнцаў складала каля 144 тыс. А да 1914 г. засталася 2813 школ, дзе навучалася 137 тыс. вучняў [3].

Гарадскія вучылішчы замянілі павятовыя, якія гралі ролю павышаных пачатковых школ для «сярэдных» пластоў гарадскога насельніцтва – дробнай буржуазіі, рамеснікаў, служачых і інш. У асноўным яны размяшчаліся ў павятовых цэнтрах. На пачатак 1905 г. на тэрыторыі Беларусі іх налічвалася 39 з 37 тыс. навучэнцаў. Да 1912 г. іх колькасць узрасла да 82, а колькасць вучняў павялічылася да 82 тыс.

Па даных перапісу за 1911 г. па Віленскай вучэбнай акрузе, 52 % хлопчыкаў і 40 % дзяўчынак роднай мовай назвалі беларускую [4]. А між тым, урадавая палітыка ў школьным пытанні фарміравалася пад дамінуючым уплывам манархічных сіл, якія выступалі за «рускую нацыянальную школу». Нястомную барацьбу за ўсталяванне беларускамоўнага навучання ў пачатковай школе вяла «Наша ніва» пры

падтрымцы простага люду (аб гэтым сведчылі шматлікія лісты ў рэдакцыю газеты) увесь 1908 г. [5].

Праблемы навучання на роднай мове адлюстроўваліся ў артыкуле Я. Купалы «Ці маем мы права выракацца роднай мовы» (1910 г.) [6], канцэпцыі развіцця беларускай культуры ў артыкуле «Беларусы» М. Багдановіча [7, с. 125, 259], канцэпцыі беларускай нацыянальнай школы В. Ластоўскага [8, с. 3], канцэпцыі беларускай школы Цёткі, якая ўпершыню абгрунтавала прапанову неабходнасці стварэння спецыяльнага перыядычнага органа для дзяцей і юнацтва на беларускай мове [9]. Крытычны погляд на тагачасны стан народнай асветы адлюстроўваўся ў публіцыстычных і літаратурных творах Я. Коласа [10]. Найбольш поўнае абгрунтаванне ідэала нацыянальнай адукацыі належала выдатнаму педагогу К.Д. Ушынскаму. Яго вучэнне аб выкладанні ў пачатковай школе на роднай мове ў аднолькавай ступені адносілася як да украінскай, так і да беларускай школы. Але ў педагогічнай думцы канца XIX ст. у Расійскай імперыі канцэпцыя роднай мовы К.Д. Ушынскага не сустрэла станоўчых водгукаў [11].

Такім чынам, працэс фарміравання беларускай нацыі ў пачатку XX ст. не мог быць паспяховым без нацыянальнай мовы. Апошняя, у сваю чаргу, магла сфарміравацца толькі пры ўмове заваявання ёю месца ў пачатковай, сярэдняй і вышэйшай школе, грамадскіх установах, Царкве і Касцёле Беларусі. Пачатковая школа адыгрывала ў гэтым працэсе важнейшую ролю.

Літаратура

1. Устав белорусского общества. – Вильно: Тип. «Артель печатного дела», 1909. – 16 с.
2. Палуян, С. Лісты ў будучыню / С. Палуян. – Мінск: «Мастацкая літаратура», 1986. – С. 45.
3. Асвета і педагогічная думка ў Беларусі. Са старажытных часоў да 1917 г. / рэдкал. М.А. Ткачоў, У.С. Посс, Г.Р. Сянькевіч [і інш.] – Мінск: Народная асвета, 1985. – 464 с.
4. Однодневная перепись начальных школ в Империи, произведенная 18 января 1911 г. / редкол.: В.И. Покровского. – Вып. 8: Виленский учебный округ. Губернии: Виленская, Витебская, Гродненская, Минская и Могилевская. – Санкт-Петербург, 1914. – С. 20.
5. Наша ніва – 1908 // Наша ніва. Першая беларуская газета з рысункамі. – Вып. 1: 1906–1908 гг. Факсімільнае выданне / адк. за вып. З.Н. Санько. – Мінск, 1992. – № 1–2, 7–9, 12, 18–20, 25.
6. Купала, Я. Збор твораў: у 7 т. – Мінск.: Навука і тэхніка, 1976. – Т. 7: Пераклады п'ес. Публіцыстыка. Пісьмы. Летапіс жыцця і творчасці. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – 695 с.
7. Багдановіч, М. Поўны збор твораў. У 3 т. Т. 2 / М. Багдановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 600 с.